

Finska försvarsmakten under det kalla kriget

av generallöjtnant Ermei Kanninen*

Andra världskriget slutade för Finlands del den 27 april 1945, då den siste tysken hade förvisats ur landet, men Finland fortsatte sin kamp för att bevara självständigheten och den demokratiska samhällsordningen med politiska medel ända till Sovjetunionens och kommunismens sammanbrott 1990-1991. Finland var den enda av de krigförande staterna på den europeiska kontinenten som inte hade utsatts för ockupation och den enda av de europeiska gränstaterna som deltagit i kriget mot Sovjetunionen som inte blev kommunistisk. Den politik som Finland omfattat, vilken såväl Sovjetunionen som även de andra grannstaterna samt de ledande väststaterna litade på, var neutralitetspolitiken. Den förutsatte även att landets armé uppvisade en ovillkorlig neutralitet, men vars ovillkorlighet Sovjetunionens ledning på många sätt försökte försvaga och som man betvivlade i väst. Vad var sanningen åren 1945-1990? Varför

blev Finland inte medlem av Warszawa-pakten eller NATO? Vilken andel hade Finlands försvarsmakt i den finländska politiken under det s k kalla kriget?

Min granskning utgår från Finlands och dess försvarsmakts situation efter fredsfördraget som undertecknades i Paris och efter VSB-fördraget som ingicks i Moskva 1948. Tidpunkten infaller under ett av de inledande skedena uavovannämnda kalla krig.

Vapenstilleståndsfördraget som ingicks 1944 och det egentliga fredsfördraget 1947 innebar strikta begränsningar för arméns del. Den maximala styrkan fastställdes till 41 900 man, d v s storleken på en åldersklass, vilket man ansåg räckte för att försvara gränserna och för interna uppgifter. Luftstridskrafterna (nuvarande flygvapnet) begränsades till en styrka på 60 flygplan. Dessutom förbjöd man Finland att inneha, tillverka eller anskaffa bombplan, ubåtar, robotar, impulsminor

* Generallöjtnant Ermei Kanninen är ursprungligen infanterist. Han deltog som löjtnant i Försättningskriget mot Sovjetunionen 1941-1944. Åren 1974-1978 var han chef för finländska generalstaben och 1978-1982 chef för Huvudstaben. Han har varit ordförande för den finländska krigshistoriska kommissionen. Artikeln är hämtad från den föreläsning som general Kanninen höll på svenska Försvarshögskolan 2005-09-29.

och motortorpedbåtar. Finland skulle heller inte få anskaffa krigsmateriel av tysk ursprung. Sovjetunionen krävde även att militära frivilligorganisationer skulle upplösas. Upplösandet av skyddskårerna och Lotta Svärd-organisationen var ett verkligt hårt slag för försvaret som helhet. VSB som ingicks 1948, d v s följande år, stod i själva verket i strid med fredsfördraget, för VSB-fördraget förpliktigade Finland att försvara sin självständighet ”med alla sina disponibla styrkor”, varvid betydelsen av många begränsningar minskade gradvis under årens lopp, vilket vi kommer att märka. I själva verket gav ifrågasvarande fördrag Finlands försvarsmakt en uppgift i den här nya situationen.

Då man granskar Finlands svåra ställning speciellt under åren 1945-56, då Porkalabasen var som en pistolpipa riktad mot Finlands hjärta, d v s dess huvudstad, bör man konstatera vissa fakta utan att gå in på detaljer:

- Finland var tvunget att godkänna det sedan länge förbjudna kommunistiska partiets verksamhet. Med den åtgärden kom finländska kommunister, som i tiden flytt till Sovjetunionen, till landet. När partiet var som störst hade det 25% av platserna i riksdagen och fick även regeringsansvar.
- I Finland avslöjades 1945 en operation som gick ut på att vapen skulle gömmas över nästan hela landet. Operationen leddes av militära myndigheter. Avsikten med den var att man skulle vara förberedd för motståndsrörelse-

aktioner vid en möjlig ockupation. Å andra sidan ryktades det år 1948 att kommunisterna planerade en statskupp, och i syfte att avvärja den vidtogs även militära åtgärder. Det var ett viktigt och lyckat kraftprov från republikens presidents och försvarsmaktens sida i syfte att rädda den demokratiska samhällsordningen. Demonstrationer och strejker som kommunisterna uppvisade till fanns det gott om.

- 1945-1947 övervakades landet av de allierades kontrollkommission, som i själva verket var i ryssarnas händer. Kommissionen hade befälsrätt över Finlands statsorgan. Finland måste under de här åren betala krigsskadestånd till Sovjetunionen till ett värde av 300 milj s k gulddollar. Det var ett hårt slag för landets ekonomi, men samtidigt var man tvungen att bygga upp ekonomin så att den kunde svara mot de nya kraven i synnerhet för metallindustrins del. Det här var också till gagn.
- Den politiska osäkerheten växte i och med att Statspolisen hamnade i kommunisternas händer. Detta ledde till en serie delvis olagliga anhållanden inom armén. Dessutom anklagades vissa tidigare politiker (bl a en republikens president och flera ministrar) för brott mot krigsansvarighetslagen. De dömdes till fängelse efter påtryckningar från Sovjetunionen.
- Finland var tvunget att helt allena sköta sina relationer till Sovjetunionen, för

inget konkret stöd var att vänta från väststaterna. Det viktigaste stöd som Sverige gav var att det inte gick med i NATO utan förblev neutralt.

När Stalin hade dött och Chrusjtjov hade kommit till makten återlämnades Porkalabasen till Finland 1956 och Röda armén lämnade området. Efter detta började en konsekvent neutralitetspolitik i Finland, som under åren 1956-1981 leddes av president Urho Kekkonen.

Inom neutralitetspolitiken åberopade man speciellt inledningen till VSB-fördraget, där Sovjetunionen konstaterade att Finland höll sig utanför intresseområdena mellan stormakterna. Det viktigaste var att de övriga staterna skulle erkänna den utrikespolitiska linje som Finland omfattat. Det var inte enkelt, för Moskva var inte alls tillfreds med detta och godkände inte Finlands riktlinjer. Västmakterna åter trodde inte på Finlands möjligheter att upprätthålla neutraliteten under fredstid, för att inte tala om i kris- eller krigssituationer.

President Kekkonens ställning som såväl ledare för utrikespolitiken som överbefälhavare var central, för sist och slutligen var Sovjetunionens inställning till Finlands ställning beroende av förtroendet för Kekkonen. Han lyckades lotsa vårt land genom många neutralitetspolitiska kriser. Han vann samtidigt västmakternas förtroende och godkännande för den här politiken. Framför allt Frankrike, speciellt under de Gaulles tid, förstod utmärkt Finlands ställning och gav den sitt fulla stöd. USA

Finlands blivande president Urho Kekkonen. Här som statsminister 1953. Karikatyr av Erik Hermansson på tidskriften OBS! omslag

och England var i många frågor mycket skeptiska. Sveriges stöd var naturligtvis oersättligt.

Kekkonen försvarade inte bara sin politik energiskt, utan försökte och lyckades också på förhand påverka Moskvans förhållningssätt. Han hade direkta kontakter speciellt via KGB, men använde sig även av partilinjerna, så han behövde inte vara beroende av de sedanliga diplomatkanalerna. Av många svåra frågor må konstateras

- att han lyckades splittra Finlands kommunistiska parti i två konkurrerande fraktioner,
- att Finland trots påtryckningar inte erkände Östtyskland, inte heller Västtyskland, utan först de båda tillsammans.

- att man i de handelspolitiska frågorna alltid fann lösningar som tillfredsställde såväl öst som väst, till exempel Finlands anskaffningar av kärnkraftverk,
- att Kekkonen ofta satte hela sin auktoritet på spel för att Sovjetunionen skulle godkänna Finlands neutralitet. Till och med först inför hotet om hans avgång gav Moskva efter, för där litade man länge enbart på Kekkonen. Han var enligt Moskva en garant för kontinuiteten i den finländska politiken.

Krissituationer som hänförde sig till neutraliteten fanns det flera av, i huvudsak med Moskva. Den allvarligaste var notkrisen år 1961, då Sovjetunionen återopade situationen i Tyskland och förslog konsultationer i enlighet med VSB-fördraget. Då noten anlände var Kekkonen på besök i USA och hade fått president Kennedy övertygad om Finlands stabila ställning och neutralitet. Frågan löste sig slutligen, utan militära förhandlingar, i överläggning mellan Kekkonen och Chrusjtjov på tu man hand i Novosibirsk. Kontinuiteten i den finländska politiken konstaterades, och det bestämdes att initiativet till kommande förhandlingar skulle tas av Finland. Man har dock efteråt tvistat om tolkningen.

Ockupationen av Tjeckoslovakien 1968 ledde till en trovärdighetskris för den politik som Sovjetunionen förde och gav Kekkonen en möjlighet att framföra kritik. Det här ledde till Kosygin's berömda besök i Finland, då han anlände med den

sovjetiska flottans krigsfartyg till finskt territorialvatten – låt vara på grund av vädret och med tillstånd som beviljats i sista minuten.

I händelsernas virvlar var Finlands försvarsmakt även tvungen att omfatta neutralitetslinjen i all sin verksamhet. Försvarsmaktens ledning förhöll sig skeptisk till sin mångåriga fiende, och detta ledde till friktion mellan presidenten-överbefälhavaren och kommendörerna för försvarsmakten. Man hade olika ståndpunkt om neutraliteten, presidenten ansåg att det inte längre skulle vara möjligt att fortsätta på neutralitetslinjen i fall av kris eller krig, utan man skulle bli tvungen att samarbeta med Sovjetunionen i enlighet med artikel 1 i VSB-fördraget, d v s ”vid behov med Rådsunionens hjälp”. Försvarsmaktens ledning åter strävade i alla sina interna bedömningar efter att betona sin förmåga att försvara landet med egna krafter. Tidvis syntes bristen på förtroende mellan Kekkonen och försvarsmaktens ledning under de första åren även utåt, för presidenten förbehöll sig rätten till säkerhetspolitiska uttalanden. En kommendör för försvarsmakten var även tvungen att avgå, även om skälen till detta var många.

Finland hade ingen verklig fiende under dessa år – liksom inte nu heller! – även om Tyskland enligt VSB-fördraget var en sådan. Der här försvarade såväl den säkerhetspolitiska utbildningen vid krigsskolorna och på försvarskurserna som den operativa planeringen. Försvarsmaktens ledning behövde lyckligtvis aldrig lägga fram rikets försvarsplaner för presidenten

eller den politiska ledningen, och man diskuterade aldrig operativa frågor eller underrättelsefrågor med ledningen för Sovjetunionens armé.

I den här situationen utvecklades det territoriella försvaret som grund för Finlands strategiska och operativa försvarsplan. Den gick ut på beredskap att försvara riket i alla riktningar, och militärlänen gavs handlingsfrihet att vid behov inleda strid utan order från högsta ledningen. År 1968 var Tjeckoslovakien ett varnande exempel, och alla inklusive Kekkonen godkände försvarsprincipen, som i praktiken trädde i kraft 1972.

Det var relativt lätt för Finland att höja sin försvarsförmåga till en tillfredsställande nivå redan på 1960-talet, för man hade tillgång till den krigstida krigsmaterielen i och med att den överlätelse av materiel som fredsfördraget förutsatte inte hade verkställts.

I fråga om anskaffning av krigsmateriel nådde man på 1960-talet ett stabilt system i enlighet med neutraliteten. Från och med 1961 började Finland köpa krigsmateriel även från Sovjetunionen, och snart hade man en fördelning där 1/3 kom från Finland, 1/3 från västländerna och 1/3 från Sovjetunionen. Det politiskt mest betydande anskaffningsbeslutet var köpet av jaktplan från öst. Det här ledde till en lösning som var dyr för en liten stat, för med återopande av neutraliteten hade Finland Drakenjaktplan från Sverige, Gnat- och Hawk-plan från England, Fouga-Magister från Frankrike och Mig-21 från Sovjetunionen, d v s fyra länder och instruktions-

böcker på fyra språk.

Anskaffningarna från Sovjetunionen förlöpte väl och även priset på materielen var förmånligt. I Moskva ville man uttryckligen sälja den materiel som vi ville ha. Riksdagen beviljade medel i budgeten och vi militärer beslöt vad som skulle köpas. Anskaffningarna föredrogs inför försvarsrådet, där godkännandet snabbt var överstökad. Först anskaffningen av det plan som följde på jetskolflygplanet Fouga-Magister väckte rabalder. Moskva eller snarare Sovjetunionens ambassadör i Finland konstaterade att Finland så småningom allt mer gled i riktning mot ett samarbete med väststaterna. Det utövades mycket påtryckningar till förmån för det flygplan som tjeckerna, d v s Warszawa-pakten, använde. Det fick jag känna av personligen, för jag ledde hela operationen då vi köpte engelska Hawk-övningsjaktplan. Som en kuriositet kan jag nämna att då jag besökte Moskva gick det upp för mig att den militära ledningen inte stödde ambassadören i hans kamp mot Hawk-an-skaffningen. Kekkonen stödde oss. Senare hamnade jag dessutom i en liten tvist med amiral Gortjkov om vilka sjömålsrobotar som var de bästa, då vi skaffade dem från Sverige och inte från Sovjetunionen.

I och med materielanskaffningarna mildrades även villkoren i Parisfredsavtalet, sedan man redan tidigare hade konstaterat att den maximala styrkan på 41 900 man var föråldrad. Åldersklassen hade blivit större! I all stillhet konstaterades att maximiantalet på 60 flygplan endast gällde stridsplan. År 1962 godkände sedan de stater som un-

dertecknat avtalet robotanskaffningar, även om England för luftvärnsrobotarnas del drog med USA i behandlingen. Slutligen avfördes impulsminorna från listan över förbjuden materiel, tills Sovjetunionens sönderfall ledde till att vapenbegränsningarna i hela fredsfördraget genom ett ensidigt meddelande år 1990 ansågs ha förlorat sin betydelse med undantag av innehavet av kärnvapnen. Sovjetunionen hade en mycket positiv inställning till revideringarna av fredsfördraget, för landet ville att Finland skulle skaffa sin krigsmateriel därifrån.

Materielanskaffningarna medförde neutralitetsproblem även när det gällde utbildning av personal för materielen. Sovjetunionen ville skicka utbildare tillsammans med utrustningen till Finland, men det kunde vi inte gå med på. När det gällde fregatterna (escorteur) av Riga-klass höll situationen på att gå i baklås, tills vi meddelade ryssarna att vi skulle låta även utbildare av materiel som inköps från västländerna komma in i Finska viken. Ärendet avgjordes snabbt och både de finländska officerarna och teknikerna fick alltid sin utbildning i Sovjetunionen. Garantipersonalen måste naturligtvis få komma till Finland.

Personalfrågorna var ibland svåra, då man strävade efter rättvisa och jämvikt i enlighet med neutraliteten. Finländska officerare hade under hela självständighetstiden utbildats i västländer (Sverige, Frankrike, England till en början) och denna praxis fortsatte från och med 1950-talet. Till Sovjetunionen sändes förutom

till vissa vapenslagsskolor även två små officersgrupper till Frunze-akademien, där man arrangerade en specialkurs för dem, för att de inte skulle vara tillsammans med officerarna från Warszawapakten. I väst deltog finländarna i den gemensamma normala undervisningen. Det var viktigt att förhindra att ryska officerare i sin tur sökte sig till Krigshögskolan i Finland, och detta lyckades man med genom att inte godkänna någon som hörde till en militärallians och dessutom ställa krav på att eleven måste kunna finska. En effektiv begränsning som innebar att det i praktiken endast var officerare från det neutrala Sverige som kunde studera i Finland. På 1990-talet utgjorde estländarna en viktig utbildningsgrupp, men Warszawapakten fanns inte då längre.

Inom militäridrotten har linjen varit klar. Finländarna deltar i Internationella Militäridrottsförbundets tävlingar, som har arrangerats även i Finland, men aldrig någonsin i spartakiader som militärallianser såsom Warszawapakten anordnat. Däremot deltog Finland i tävlingar mot enstaka av dessa länder och hade framgång i synnerhet mot Sovjetunionen.

I fråga om besök upprätthöll vi en strikt neutralitet till allianserna, även om undantag gjordes för väst d v s NATO. Om en rysk marskalk eller general innehade en tjänst inom Warszawapakten, godkändes han inte att avlägga besök i Finland. Däremot var militärbefälhavarna för alliansens medlemsländer alltid välkomna.

De ovan beskrivna exemplen var åtgärder som ledningen för Finlands försvarsmakt

vidtog för att bibehålla neutralitetsbilden och i synnerhet för att skingra västmakternas misstro. VSB-fördraget och Finlands militärgeografiska ställning var en naturlig källa till tvivel. Välorganiserade officiella och inofficiella besök var ett sätt att göra vårt lands neutralitet känd. Programmen och föreläsningarna samt betoningarna i talen varierade naturligtvis enligt det land som besökaren representerade.

När man i väst trodde att Finlands militära ledning hade ett närmare samarbete med Röda armén än vad som meddelats (underrättelse, luftbevakning osv) så anklagade Moskva i sin tur Finland för alltför stor vänlighet gentemot väst och föra ett förringa förpliktelserna i VSB-fördraget. Notkrisen år 1961 tolkades först även som militärt ingripande i Finlands interna angelägenheter genom stöd för Kekkonens ställning. I anslutning till okupationen av Tjeckoslovakien 1968 kunde ingen annan militär aktivitet vid de finska gränserna observeras förutom den sovjetiska Östersjöflottans manöver. Först 1972-74 inledde den sovjetiske militärattachén på inofficiell nivå överläggningar om Finlands förmåga att avvärja offensiv från väst. Försöken att utvidga kontakterna och göra dem allmänt kända samt föra dem till en operativ nivå tillbakavisades. Republikens president hölls informerad om situationen och han styrde diskussionerna genom att ge råd. Nu kan man berätta att på det personliga planet var kontakterna till vissa västländer och deras underrättelsetjänster utan Kekkonens vetskap öppna och förtroliga.

Sovjetunionen föreslog efter detta att

länderna skulle uppgöra ett protokoll om de olika områden inom vilka man strävade efter att utveckla samarbetet. I inledningen skulle man ha uppställt målsättningen för utvecklingsarbete. Förslaget avslogs, men kvar blev det program för besökutbyte som kommendörerna för försvarsmakterna gjort för två år i taget. Det innehöll besök, flottbesök samt idrottskontakter för såväl högsta ledningen som ledningen för försvarsgrenarna och vapenslagen.

Marskalk Ustinov, Sovjetunionens försvarsminister, förslag år 1978 gemensamma militära övningar i syfte att utveckla det militära samarbetet mellan Röda armén och Finland. Frågan framfördes i närvaro av en rätt stor grupp officerare och var uppenbarligen avsedd att komma ut i offentligheten, där den väckte stor uppmärksamhet såväl i Finland som utomlands. Förslaget förkastades och Kekkonen vägrade att ens diskutera frågan. Idén dök upp då och då men ledde aldrig till något officiellt förslag. Frågan togs upp för sista gången år 1982 då undertecknad besökte Ustinov i Moskva.

Finlands kommunistiska parti hölls noga utanför allt militärt umgänge. Det här ledde till osäkerhet i partiets ledning, för den verkar inte ha fått information om ländernas militära kontakter från Moskva heller. I den finska försvarsmaktens officerskår kunde ingen kommunistisk officer nästla in sig under de här åren. Att bedriva politik inom armén var förbjudet.

Den finska försvarsmaktens ledning hade som målsättning att vid sidan av att upprätthålla och visa neutralitet väcka för-

troende såväl hos det egna folket som hos grannstaterna och stormakterna angående Finlands förmåga att med egna krafter handha rikets försvar.

Dessa målsättningar uppnåddes åtminstone tillfredsställande, och jag tror att i synnerhet de som hade möjlighet att sätta sig in i Finlands situation godkände arméns neutralitet. Sovjetunionens militärledning irriterades över vårt sätt att betona försvar med egna krafter, i västländerna fanns det igen många militärer i ledande ställning, som inte hade bekantat sig med Finlands historia och som inte trodde på våra möjligheter att upprätthålla vår självständighet eller ens neutralitet. Att enbart granska Nordeuropas karta och statistik över Finlands befolkning, BNP och försvarsbudgeten ger inte en objektiv bild av något lands och i synnerhet ett litet lands förmåga att sköta sin säkerhetspolitik självständigt utan att behöva ty sig till främmande hjälp; samarbete var och är däremot en sak för sig.

När man frågar sig varför Finlands försvarsmakt kunde hållas orubbad och nästan ständigt handlingskraftig trots landets utsatta militärpolitiska ställning och tidvis svåra inrikespolitiska läge – jag avser de Moskvastödda kommunisternas makt i andra statsorgan – skulle det behö-

vas en extra föreläsning för att analysera svaret. För det första bör det konstateras att Sovjetunionen genast efter kriget var en försvagad stormakt, som äntligen behövde fred vid sina gränser. En annan svag grupp var de finländska kommunisterna, vilkas tankar om revolution i Finland, Moskva inte vågade stöda. De starka skall stödas inom politiken, inte de svaga. Det viktigaste, Finland folk respekterade och litade på försvarsmakten, och – vilket var överraskande – Stalin litade på och värdesatte också vår försvarsmakt, den finländske soldaten från general till krigsman.

Samma uppskattning och aktning återspeglades i synnerhet hos krigsveteran-generationens officerskår, hos generaler och marskalkar, som hade varit i ledande uppgifter ända till början 1980-talet. Det har även jag många personliga erfarenheter av, för jag har haft möjlighet att träffa och diskutera med bl a marksalkarna Ustinov, Kulikov, Gribkov, Ogarkov, Achromejev och Varennikov samt med bl a generalöverste Volkogonov. Inställningen till oss var alltid respektfull och ytterst saklig. Det fanns också fall där man kunde konstatera att Moskvas representanter hade placerat oss finländska militärer före de lokal kommunisterna.